

Over Plantinga's argument voor de existentie van een noodzakelijk bestaand individueel ding

G.J.E. Rutten

Introductie

In dit artikel wil ik het argument van de Amerikaanse filosoof Alvin Plantinga voor de existentie van tenminste één noodzakelijk bestaand individueel ding bespreken. Ik zal allereerst zijn argumentatie uiteenzetten en daarna een volgens mij belangrijk bezwaar noemen. Vervolgens zal ik een denkbare reactie op dit bezwaar behandelen en tenslotte deze reactie nader evalueren.

Plantinga's argument

Het argument van Plantinga kent slechts één premisse (P) en één conclusie (C):

- (P) Een noodzakelijk bestaand individueel ding is mogelijk,
- (C) Er bestaat tenminste één noodzakelijk bestaand individueel ding.

Plantinga bewijst C uit P door gebruik te maken van een modale logica met twee modaliteiten: 'het is mogelijk dat' en 'het is noodzakelijk dat'. Uitgaande van de standaard mogelijke werelden semantiek¹ voor deze modale logica komt het bewijs van Plantinga neer op de volgende redenering:

Uit P volgt dat er tenminste één mogelijke wereld is waarin een noodzakelijk bestaand individueel ding voorkomt. Laten we deze mogelijke wereld W en het desbetreffende noodzakelijk bestaand individueel ding D noemen. Nu heeft D in W de eigenschap dat het noodzakelijk bestaat. Dit betekent dat D in W de eigenschap heeft dat het in iedere mogelijke wereld bestaat. Hieruit volgt dat D dus niet alléén in W maar in alle mogelijke werelden bestaat. D bestaat dus noodzakelijk en hiermee is C bewezen.

Een bezwaar tegen Plantinga's argument

Laten we het argument van Plantinga eens nader onder de loep nemen. Neem allereerst de premisse van zijn argument. De premisse P stelt dat een noodzakelijk bestaand individueel ding mogelijk is. Dankzij de mogelijke werelden semantiek kan aan de notie 'noodzakelijk bestaan' een duidelijke betekenis worden toegekend. De notie 'noodzakelijk bestaan' is in ieder geval veel duidelijker dan noties als 'volmaakt' of 'perfect' welke in veel ontologische Godsbewijzen een rol speelt. Dit maakt dat P op voorhand niet direct als betekenisloos terzijde hoeft te worden geschoven. Daarnaast lijkt P een minder zware (ontologische) claim dan de bewering dat er mogelijk iets bestaat dat volmaakt is. De beperking tot noodzakelijk bestaan draagt dus verder bij tot acceptatie van P. Immers, waarom zou het op voorhand onmogelijk zijn dat iets noodzakelijk bestaat? Verder is 'noodzakelijk bestaan' in tegenstelling tot 'bestaan' inderdaad op te vatten als een eigenschap van individuele dingen. De premisse ontsnapt dus aan de kritiek van Kant dat 'bestaan' als zodanig géén eigenschap van dingen kan zijn. Bovendien kan nog opgemerkt worden dat P er ook niet onredelijk uitziet vanwege het feit dat 'noodzakelijk bestaan' en 'individueel ding' elkaar inderdaad niet lijken uit te sluiten. Kortom, met de premisse P lijkt het dus wel goed te zitten.

¹ De mogelijke werelden semantiek gaat terug tot Leibniz en is vooral door Saul Kripke geïntroduceerd in de modale logica. Volgens deze semantiek bestaat een individueel ding noodzakelijk indien het in iedere mogelijke wereld bestaat. Een individueel ding bestaat contingent indien er tenminste één mogelijke wereld is waarin het niet bestaat.

Met het bewijs zelf lijkt op het eerste gezicht ook niets mis. Er wordt toch netjes gebruikgemaakt van de modale logica voorzien van de mogelijke werelden semantiek? Premisse en bewijs lijken in orde en het ziet er dus al met al naar uit dat we genoodzaakt zijn om de conclusie C te aanvaarden.

Dit zou echter voorbarig zijn. Er is namelijk een belangrijk bezwaar tegen Plantinga's bewijs in te brengen. Plantinga's bewijs maakt zoals gezegd gebruik van modale logica voorzien van de mogelijke werelden semantiek. Hoewel er op het eerste gezicht inderdaad niets mis is met zijn bewijs is er toch sprake van een belangrijke impliciete (verborgen) aanname. Deze verborgen aanname is net als P nodig om te besluiten tot C. Indien we de verborgen aanname niet accepteren (bijvoorbeeld omdat deze onjuist is of omdat niet duidelijk is waarom zij juist zou zijn) kan C niet afgeleid worden.

Welke is deze verborgen aanname? De aanname betreft de modaal logische toegankelijkheids- of bereikbaarheidsrelatie op de collectie van mogelijke werelden². In het hierboven beschreven bewijs wordt over deze relatie niets gezegd. Nadere beschouwing van het bewijs leert echter dat er blijkbaar vanuit wordt gegaan dat de bereikbaarheidsrelatie *volledig* is ofwel dat iedere mogelijke wereld toegankelijk is vanuit iedere andere mogelijke wereld.³

Dit is echter een verregerende aanname waarvoor géén enkele ondersteuning gegeven wordt. Waarom zou in de onderhavige context de modaal logische bereikbaarheidsrelatie volledig zijn? Waarom zou iedere mogelijke wereld vanuit iedere andere mogelijke wereld toegankelijk zijn? Misschien is onze wereld wel onmogelijk vanuit het standpunt van een mogelijke wereld waarin een noodzakelijk bestaand ding bestaat?

Zolang voor de volledigheid van de bereikbaarheidsrelatie géén overtuigende argumentatie gegeven wordt hoeven we C niet te aanvaarden.

Een denkbare reactie

Op genoemd bezwaar zou de volgende reactie gegeven kunnen worden: Inderdaad is het zo dat het argument uitgaat van een volledige bereikbaarheidsrelatie. Ook klopt het dat deze aanname nodig is. Wanneer de bereikbaarheidsrelatie een zekere (niet volledige) structuur heeft kan het immers zo zijn dat een bepaald individueel ding noodzakelijk bestaat vanuit de optiek van de ene mogelijke wereld maar niet vanuit de optiek van een andere mogelijke wereld. Het feit dat een bepaald individueel ding noodzakelijk bestaat in een zekere mogelijke wereld impliceert dan niet langer dat het bestaat in alle mogelijke werelden.

Echter, zo zou de reactie kunnen vervolgen, het argument gaat volledig terecht uit van een volledige bereikbaarheidsrelatie. Waarom?

Allereerst dient te worden opgemerkt dat de modaliteiten 'het is mogelijk dat' en 'het is noodzakelijk dat' in de onderhavige context een bijzonder gekwalificeerd soort mogelijkheid en noodzakelijkheid betreffen. Het betreft hier met andere woorden een specifiek *gekwalificeerd gebruik* van de begrippen noodzakelijk en mogelijk. Dit kan inzichtelijk gemaakt worden door de voor de onderhavige context relevante modaliteiten nader te omschrijven als 'het is *metafysisch* mogelijk dat' en 'het is *metafysisch*

² De mogelijke werelden semantiek gaat uit van 'frames'. Een frame is een relationele structuur (W, R), waarbij W de collectie mogelijke werelden is en R de toegankelijkheids- of bereikbaarheidsrelatie op W. Een mogelijke wereld w₂ is toegankelijk of bereikbaar vanuit w₁ indien R(w₁,w₂). Toepassen van modale logica binnen een bepaalde context vereist het afbakenen van de collectie van toegelaten frames.

³ Indien de bereikbaarheidsrelatie namelijk niet volledig is volgt uit 'D bestaat in W' niet langer dat D bestaat in alle mogelijke werelden. Het enige wat we in dat geval mogen concluderen is dat D bestaat in W en in alle werelden die vanuit W bereikbaar zijn. Dit hoeven niet langer alle mogelijke werelden te zijn. C volgt dus niet.

noodzakelijk dat'. We bevinden ons dus in de héél specifieke context van *metafysisch voorstelbare* werelden. Voor deze specifieke context moet de modaal logische toegankelijkheids-relatie op de volgende wijze worden gedefinieerd:

- (R) “Mogelijke wereld W2 is toegankelijk vanuit mogelijke wereld W1 indien W2 *metafysisch voorstelbaar* is vanuit het standpunt van mogelijke wereld W1”

Wanneer is een mogelijke wereld W2 metafysisch voorstelbaar vanuit W1? Voor het metafysisch voorstelbaar zijn kan een eenduidig criterium gegeven worden:

“Een wereld is metafysisch voorstelbaar dan en slechts dan als zij logisch consistent is⁴”

Een goede reden om elke logisch consistente wereld ook als metafysisch voorstelbaar te beschouwen is dat er op voorhand géén enkele reden is om naast logische tegenspraakvrijheid nog additionele beperkingen op te leggen aan datgene wat in metafysische zin voorstelbaar is. Het is bijvoorbeeld zeker niet legitiem om te eisen dat in iedere metafysisch voorstelbare wereld onze natuurwetten moeten gelden of dat in iedere metafysisch voorstelbare wereld überhaupt bepaalde natuurwetten moeten gelden. Want waarom zouden onze natuurwetten metafysisch noodzakelijk zijn? Waarom zou het bestaan van natuurwetten als zodanig metafysisch noodzakelijk zijn? Wie zijn wij om dergelijke extra beperkingen op te leggen aan wat metafysisch voorstelbaar is? Juist omdat hier geen dwingende redenen voor zijn moeten we ervan uitgaan dat alle logisch consistente werelden in beginsel ook metafysisch voorstelbaar zijn. Merk overigens op dat volgens een stelling uit de mathematische logica (het ‘model existentie theorema’) iedere logisch consistente theorie tenminste één model heeft. Dit betekent dat logische consistentie inderdaad al een voldoende voorwaarde is voor het in een bepaalde zin betekenisvol zijn: Aan iedere logisch consistente theorie beantwoord tenminste één soort ‘modelmatige realiteit’. Deze ‘modelmatige realiteit’ kan nu metafysisch voorstelbaar worden genoemd.

Andersom is er een goede reden om van iedere metafysisch voorstelbare wereld te eisen dat zij in ieder geval logisch consistent is. Logische tegenspraken kunnen immers niet bestaan en zijn dus ook niet voorstelbaar in metafysische zin. Voorbeelden zijn ondermeer het tegelijkertijd waar zijn van een bewering en haar ontkenning of het bestaan van een individueel ding dat een bepaalde eigenschap tegelijkertijd zowel niet als wel heeft. Het zou absurd zijn om te veronderstellen dat er metafysisch voorstelbare werelden bestaan waarin dergelijke logische contradicties daadwerkelijk optreden. Dit zouden we alléén moeten willen accepteren indien daar zéér goede redenen voor zijn. Deze zijn echter niet voorhanden.

Met behulp van het hierboven geschetste criterium voor metafysische voorstelbaarheid kunnen we de voor de onderhavige context relevante toegankelijkheidsrelatie op de volgende manier herformuleren:

- (R2) “Mogelijke wereld W2 is toegankelijk vanuit mogelijke wereld W1 indien W2 *logisch consistent* is vanuit het standpunt van mogelijke wereld W1”

Welnu, het logisch consistent zijn hangt niet af van het standpunt van enige andere mogelijke wereld. De toegankelijkheidsrelatie R2 reduceert dus tot:

⁴ Een wereld is logisch consistent indien zij geheel vrij is van logische tegenspraken. Het geheel vrij zijn van logische tegenspraken impliceert echter taal. Wanneer we de modaliteitentheorie volgen (zie hoofdstuk 3 van *Gelovend denken*) moeten we echter stellen dat logica als zijnsaspect aan taal vooraf gaat. Daarom kan beter gesproken worden over het principe van de uitgesloten contradictie (‘*principium excludendae contradictionis*’).

(R3) “Mogelijke wereld W2 is toegankelijk vanuit mogelijke wereld W1 indien W2 *logisch consistent* is”

Nu is iedere mogelijke wereld in de onderhavige mogelijke werelden semantiek eveneens logisch consistent. De toegankelijkheidsrelatie is dus volledig. Dit is datgene dat aangetoond moest worden.

De reactie bestaat er dus in om het bewijs te verbeteren door allereerst de genoemde verborgen aanname expliciet te maken en deze vervolgens op bovenstaande wijze te motiveren.

Evaluatie van deze reactie

Zijn we nu inderdaad ‘tevreden’? Is het aanvaarden van C onvermijdelijk geworden? De voorgestelde ‘verbetering’ van het bewijs lijkt inderdaad adequaat. Er lijkt nu niets meer incorrect te zijn aan het argument van Plantinga.

Toch is naar mijn mening de ‘verbetering’ van het bewijs voor C niet succesvol. De verbetering is namelijk gebaseerd op het uitgangspunt dat iedere logische consistente wereld ook metafysisch voorstelbaar is. Met dit uitgangspunt is inderdaad niets mis. Echter, nu dit uitgangspunt zo expliciet naar voren is gebracht wordt het relatief eenvoudig om een mogelijke wereld te poneren waarin géén enkel noodzakelijk bestaand individueel ding kan bestaan. Indien we inderdaad een dergelijke mogelijke wereld kunnen poneren (laten we deze K noemen) kan P niet langer correct zijn. Een individueel noodzakelijk bestaand ding is dan immers niet langer mogelijk omdat een dergelijk ding niet in K kan bestaan.

Welnu, welke mogelijke wereld komt in aanmerking voor K? Het antwoord is vrij eenvoudig: de lege wereld. Dit is de wereld waarin niets bestaat en waarin dus zeker geen individuele dingen voorkomen. Dat de lege wereld inderdaad een mogelijke wereld is valt eenvoudig in te zien. In de lege wereld is er helemaal niets dat bestaat. Zij kan dus onmogelijk tot logische contradicties aanleiding geven omdat het absurd is te veronderstellen dat er een logische contradictie bestaat in een wereld waarin helemaal niets bestaat. De lege wereld is dus logisch consistent en dus ook een mogelijke wereld.

Kortom, wanneer we de voorgestelde ‘verbetering’ van het bewijs van Plantinga accepteren volgt onmiddellijk dat premisse P incorrect is zodat het hele argument uiteindelijk ongeldig wordt. De hierboven beschreven denkbare reactie blijkt dus inadequaat.

Natuurlijk kan besloten worden om simpelweg de lege wereld niet als metafysisch voorstelbaar te beschouwen. Dit besluit zou dan echter gebaseerd zijn op een ander criterium dan het al dan niet vrij zijn van logische tegenspraken. In de hierboven beschreven reactie is echter juist betoogd dat er naast het logisch consistent zijn géén enkel ander criterium gehanteerd zou mogen worden om te bepalen welke werelden wel en welke werelden niet metafysisch voorstelbaar zijn. Het zou dus oneigenlijk zijn om de lege wereld uit te sluiten. We kunnen dit ook nog anders onder woorden brengen: Wat geeft ons het recht om op voorhand te besluiten dat het metafysisch niet voorstelbaar zou zijn dat er helemaal niets bestaat in plaats van iets?

De lege wereld kan dus niet op voorhand worden uitgesloten en dus moet in de lijn van de denkbare reactie P als incorrect worden beschouwd. Het feit dat de lege wereld niet kan worden uitgesloten is daarnaast ook aanleiding om überhaupt vraagtekens te zetten bij de manier waarop de modale logica in het argument van Plantinga wordt toegepast. Het kan namelijk worden aangetoond dat premisse P en conclusie C alléén in een *predikaatlogische* modale logica adequaat formuleerbaar zijn⁵.

⁵ De propositionele modale logica heeft onvoldoende expressiekracht om P en C adequaat te formuleren. In een predikaatlogische modale logica kunnen P en C wel adequaat geformuleerd worden. Zo kan C op de

Nu is de mogelijke werelden semantiek van de predikaatlogische modale logica volledig gebaseerd op de *standaard modeltheorie* voor de *klassieke predikaatlogica*. Deze modeltheorie veronderstelt dat ieder model niet leeg is⁶. Dit is niet goed te verenigen met de metafysische voorstelbaarheid van de lege wereld en dus een mogelijke aanwijzing voor de stelling dat de modale logica als zodanig wellicht ongeschikt is of op onjuiste wijze wordt toegepast voor het bewijzen van C uit P. Het zou te ver voeren om op dit aspect hier verder in te gaan. Wel geeft deze constatering aanleiding tot verdere studie van Plantinga's argumentatie.

Hoe dan ook moeten we concluderen dat het argument van Plantinga incorrect is wanneer op het genoemde bezwaar géén andere reactie denkbaar is dan de in dit artikel beschreven reactie.

volgende wijze in predikaatlogische modale vorm worden uitgedrukt: "Er is een x waarvoor geldt dat het noodzakelijk is dat er een y is zodanig dat y gelijk is aan x.

⁶ Een predikaatlogisch model ('evaluatie') bevat immers per definitie een niet-lege verzameling als domein.